

1920-1922 Yıllarında Azerbaycan'da Sovyet Yönetimine Karşı İsyanlar (Rusya Devlet Askeri Arşiv Belgelerine Dayanarak)

Feride Aliyeva*

Giriş

Bilindiği gibi, Rusya'da 1917 Ekim devriminden sonra, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'da Doğu'daki ilk Demokratik devlet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Fakat Sovyet Rusya'sı Azerbaycan'ı, her şeyden önceyse petrolle zengin olan Bakü'nü yeniden ele geçirmek istiyordu ve 28 Nisan 1920'de bağımsız, egemen devletin toprakları işgal altına alındı, böylece Rusya Kuzey Azerbaycan'ı yeniden ele geçirdi, resmi olarak bağımsız gözükken, ama aslında tamamen Moskova'ya bağımlı olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Bolşevikler, Azerbaycan'da güçlenmek için derhal Azerbaycan ordusunu kaldırdılar ve Cumhuriyet liderlerine, askerlerine karşı acımasız önlemler aldılar.

Tüm bunlar Azerbaycan'da Sovyet rejimine karşı birçok protestoya yol açtı. Azerbaycan ordusunun askerleri ve subayları da dahil olmak üzere yurtsever kuvvetler, vatan topraklarının Sovyet Rusyası tarafından işgalini kabullenemiyordu.

1920 Mayıs'tan itibaren, ülkede isyanlar çıkmaya başladı. Sovyetlere karşı ilk isyan Terter'de gerçekleşti. Kırmızı Ordu'nun keyfine göre davranmağından kızan kitle ve eski askerler muhafız-bekçi postundan geri dönen birime saldırıya geçti.¹

1920'de 25 Mayıs'tan 26 Mayıs'a geçen gece, Gence'de büyük bir ayaklanma başladı. Eski askerler ve kaçakçılar isyana karıştılar. Kısa bir süre içinde şehrin esas kısmı isyancıların kontrolü altındaydı.²

Bolşevikler, Gence ayaklanmasını basturmak için bütün güçlerini seferber etmek zorunda kaldılar. 29 Mayıs'ta isyancılara büyük bir güçle saldırdılar, ancak başarılı olamadılar ve büyük bir kayıp verdiler. 30 Mayıs'taki saldırı da hiçbir sonuç

* Doç., Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi A. Bakhanov adına Tarih Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, haciferide@hotmail.com

1 "Komunist" gazetesi (Rusça), 23.06.1920; "Azadlık" gazetesi, 26.06.1991.

2 Süleymanov M. Azerbaycan ordusu (1918-1920), Herbi Neşriyat, Baku 1998, s. 444-445.

veremedi. Yalnız çok büyük ekstra güçle Kırmızılar, 31 Mayıs'ta isyancıların direnişini kırarak Gence'ye girebildiler. İsyan sırasında, 808'i Kırmızı'lardan olmak üzere 1000 kişi öldü.³

İsyan bastırıldıktan sonra, Bolşevikler Azerbaycan askerlerini havaya uçurdu. 12 general, 27 albay ve teğmen albay, 46 yüzbaşı, teğmen ve üstteğmen, 148 astsubay, subay ve 267 diğer asker öldürüldü.⁴

Gence isyanı acımasızca bastırılmasına rağmen, Azerbaycan halkının direnişini kırmak imkansızdı. Kısa bir süre sonra, Sovyet karşıtı ayaklanma Karabağ'ta başladı. Karabağ isyanı 30 Mayıs'ta Garyagin Kaza'sında bir konuşma ile başladı. Haziran başlarında Şuşa, Bolşevik güçlerinden kurtarıldı.⁵

Nuru Paşa, Karabağ isyanının liderlerinden biriydi. Hankendi ve Ağdam'ı da isyancılar devraldı.⁶

9 Haziran'da, XI.Kırmızı Ordu'nun komutanı Lewandowski, isyanın bastırılmasını emretti. 10 Haziran'da, Kırmızılar cepheboyu saldırıya geçtiler. Sayısız top, zırhlı araç ve askeri uçak kullanan Kızıl Ordu, isyancılarla eşit olmayan bir savaşta zafer kazandı.

Henüz bir kaç sene önce, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde isyanlar gerçekleşmişti. Rusya Devlet Askeri Arşivi'nde Azerbaycan SSC topraklarında meydana gelen isyanlar konusunda bilgi vardır.

Dokümanlardan birine göre, Nuru Paşa'nın liderliği ile Karabağ'da başlayan isyan, Şuşa, Ağdam ve Berde'yi kapladı, XI. Ordunun 2. Süvari kolordusu ve 32. Nişancı tümeni, isyanın üçüncü gününde – yani 15 Haziran'da onu bastırdı.⁷

Karabağ isyanıyla birlikte, aynı zamanda, Zagatala çemberinde isyan başladı ve isyan Şeki'nin bir kısmını kapladı. Halkın silahı teslim etme konusunda emir alması isyanı tetikledi.⁸ Bu emir aynı zamanda, ona göre memnuniyetsizlikle karşılandı ki, o dönemlerde, Gürcülerin halk arasında Zagatala'yı Gürcistan'a vermedikleri

3 *Gence Tarihi Oçerk*, Bakı 1994, s. 35.

4 Nezirli Ş., *Cumhuriyet Generalları*, Bakı 1995, s. 197.

5 Süleymanov M., *age.*, s. 447-448.

6 *Age.*, s. 449.

7 Rusya Devlet Askeri Arşivi (Rossiyskiy QosudarstvennyVoyennyArxiv), f. 7940, l.2, d.80, v. 49-51.

8 RDAA, f.7940, l.2, d.5, v. 31-32.

takdirde Gürcistan'ın buraya zorla sahip olacağı konusunda dedi kodu yaymasıydı.⁹ Molla Hafız Efendi'nin liderliği ile binden fazla kişi ve Azerbaycan ordusunun gardiyanlarının tüm subayları 9 Haziran'da Zagatala kalesini ele geçirdi ve devrim komitesi üyelerini tutukladı. Zagatala isyanı Kızıl Ordu tarafından acımasızca bastırıldı.¹⁰

13 Haziran'da saat 12'de, Şeki Kaza'sının Göynük köyü yakınında isyancılar ve ordu arasında savaş oldu. Savaşın sonra isyancılar Samuh'ta toplandı, sonra yarısı evlerine gitti ve diğer yarısı Zagatala isyancılarına katılmak üzere Zagatala'ya gitti.¹¹ Bilecik yöresinde çıkan savaşta yenik düşerek Zagatala'ya çekilen 39. tümenin askerleri terkisilâh edildi, Zagatala'daki İnkılap Komitesi üyeleri isyancılar tarafından tutuklandı.¹²

Sovyet hükümeti, isyanları bastırmak ve yeni isyanları önlemek için ciddi ceza önlemleri aldı. Askeri İnkılap Mahkemesi, Cephe Askeri İnkılap Mahkemesi ve Cumhuriyet İnkılap Askeri Mahkemesi, 3 Temmuz 1920'de kabul edilen İnkılabi Askeri Mahkemeler Yönetmeliği'ne göre düzenlenmiştir.¹³

Askeri İnkılap Mahkemesi başkan ve yardımcısı, iki daimi üye ve onların yardımcılarında, Cephe Askeri İnkılap Mahkemesi başkan, onun yardımcısı, iki daimi üye ve yardımcılarında, Cumhuriyet İnkılap Askeri Mahkemesi başkan, onun yardımcısı, iki daimi üye ve onların yardımcılarında oluşmaktaydı.¹⁴

Mahkemeler tazminatlar, para cezaları, mülkün kısmen veya tamamen el konması, siyasi hakların tam veya kısmen sona erdirilmesi, özgürlükten mahrum bırakılma, askerlerin ceza kolonisine gönderilmesi ve nihayetinde kurşunlanma gibi cezalar yapabilirlerdi.¹⁵

Sert ve acımasız ceza önlemleri halkın mücadele azmini kıramıyordu. Hamdullah Efendi ve Ali bey Zizikli Guba kazasının Deveçi ilçesinde gönüllüleri biraraya getirdiler. Bin üzeri gönüllü Hamdullah Efendi'nin etrafında biraraya geldi. O, halkı İslam'ı savunmaya ve Bolşeviklerin dağ köylerine gitmesine engel olmağa çağrıda bulundu.¹⁶

9 Age.

10 Age., v. 6.

11 Age.

12 RDAA, f. 7940, l.2, d.5, v. 74, 74 a. ü.

13 RDAA, f.25846, l.1, d.1, his. 5, v. 229 a.ü.

14 RDAA, f. 25846, l.1, d. 18, his. 5, v. 231.

15 RDAA, f.258436, l.1, d. 822, v. 232, 232 a.ü.

16 RDAA, f. 195, l.3, d. 928, v. 30.

1920. yılı 25 Aralık'ta yapılan istihbarat bilgisine göre Azerbaycan'da Kırmızı Ordunun arkasında aşağıdaki silahlı halk birlikleri faaliyet gösteriyordu:Şemkir kazasında Bakanamaz'ın 100 kişilik piyadelerden oluşan grup, Şuşa kazasında Sultan bey Sultanov'un destesi (sayı belirlenmemiştir), Zengezur kazasında Şamil'in 200 kişilik piyadelerden oluşan takımı, Garyagin kazasında Cümşüd bey Mahmudlu'nun 1000 kişilik takımı, Sadık Han Şirvanlı ve Ayaz Han'ın- 300 süngüsü, 2 kılıcı ve 3 makineli tüfeği olan takım, Lenkeran kazasında Lenkeran İnkılap Ordusu'nun Komutanı Cemal Paşa'nın tabeçiliyinde- Penser'de Gulam Tağıyev ve Şahveren'in 1000 kişilik grubu, Qulameli Bey'in 2 makineli tüfeği olan 500 kişilik grup, Bedelan-Boradığah köylerinde türk subayı Mehmed'in 500 kişilik, İsa Musabeyov'un 450 kişilik (300 süngü ve 150 kılıç), San-Qam Sifidor'un 2 makineli tüfeği, 2 hafif ve 2 ağır topu olan 375 kişilik (350 süngü ve 25 kılıç), Mir Sadık Basalon'un 85 kişilik (60 süngü ve 25 kılıç), yine Penser'de İbrahimhalil'in 560 kişilik (460 süngü ve 80 kılıç) takımları faaliyette bulunmaktaydı.¹⁷ Verilen bilgilere göre, Camal Paşa'ya İran'dan ek olarak 500 silahlı kuvvet yardımı gelmiştir. Daha sonra, Cemal Paşa'nın 3'ü rus kökenli olmak üzere 6 subay ve 1000 silahlı kişiyle Astara'dan Penser'e geldiği not edilmektedir. Cemal Paşa, Erdebil'de görev alan Alekber ile temasa geçmiş, oradan ek güçler almıştır. Ardebil'de 20 top bulunmaktaydı, onun da sadece 4'ü yararlıydı.¹⁸

15 Mart 1921'de Şuşa İnkılap Komitesi Başkan yardımcısı Taycuyev'in ve komite üyesi Behlul'un Azerbaycan SSCB İçişleri Bakanlığı'na çektikleri telgrafta, Zangezur Taşnaklarının Gerd köyünü kuşatıp orada yaşayan bütün Müslümanları öldürdüğü, diğerleriniyse tamamen yağmalayarak köyden kovdukları konusunda Gubadli'dan Azerbaycan nüfusunun temsilcilerinin bir araya gelerek ihbarda bulunduğu belirtilmiştir. Çaresiz ve hiçbir şeyi kalmayan üç yüz kişi diğer Müslüman köylere kaçmışlar, her gün açlıktan iki üç kişi vefat ediyor, durum çok kötü ve acil yardım gerektiriyordu.¹⁹

Bazı yerlerde direniş o kadar güçlüydü ki, bazı durumlarda Kızıl Ordu desteleri komutanın rızası olmadan pozisyonlarını terk ediyorlardı. Örneğin, 15 Nisan 1921'de edinilen bilgilere göre, Güleli ilçesinde yerel silahlı kuvvetlerin kaldırılmasıyla ilgili çalışma sona ermemişken, süvari birimi, süvari ve özel tugay, tugay komutanının rızası olmaksızın Tovuz istasyonuna çekilmişler.

17 RDAA,f.195, l.3, d.521, v. 15-16.

18 *Age.*

19 RDAA,f.195, l.3, d. 851(НаркомвоенморАССР), v. 10.

Tugay komutanının talebine rağmen, Gence ve Tovuz askeri komiserleri yardım sağlamamıştır.²⁰

Uzun ve kanlı bir savaştan sonra, Kızıl Ordu komutanları ayrı ayrılıkta birçok silahlı deste komutanının silahını yere koymağa ikna edebildiler. 31 Mart 1921'de Kafkasya Karargah Komutanının telgrafında, Burovar'da bulunan İsrafil Bey'in silahını teslim ettiği konusunda anlaşmaya varıldığı belirtilmekteydi. İsrafil bey direncini durdurduktan sonra Kırmızılar'ın onun illeri arasından kolaylıkla geçebileceği varsayıldı. O gün İsrafil Bey'in Lenkeran'a gelmesi bekleniyordu.²¹

Azerbaycan Nişancı tümeni Karargahı'nın operasyonel bilgilerine göre, 24 Ağustos 1921'de Bahram Han 100 kişilik bir desteyle Şirince'de postaya saldırmıştı. Elde edilen bilgilere göre (27 Temmuz), Bahram Han'ın 600 süvari ve piyade, bir top ve üç makineli tüfekten oluşan destesi Şirinsu'nun 35. mil güney doğusundaki Tezekent'te bulunmaktaydı.

02/08/1921 tarihli telgrafta, Araz Nehri'nin diğer tarafında Şahseven ilinin Garyağın bölgesinden bir grup firari askerin ve milislerin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Yine, edinen bilgilere göre, Guba Kaza'sında ve komşu Dağıstan sınırında köylüler arasında Nuha ve Rustov bölgeleri arasında faaliyette bulunan destelere birleşmek için hazırlık çalışmaları devam etmekte ve Sovyet yetkilileri aleyhine propaganda yapılmaktadır.

Cerfi köyü yakınlarında yaklaşık 1000 kişiden oluşan bir grup gözüküyordu. Galacı-Komlu ilçesinde faaliyette bulunan Hüseyin Efendi'nin destesi Guba kazasına geçmişti.²²

25 Temmuz'da Şuşa Kaza'sında Ağdam köyünden 18.mil güney doğuda bulunan Mervali ve Güloğlu köylerinde, Asadulla bey'in destesi görünmüştü.²³

27 Ağustos 1920'de, Azerbaycan tümeninin Kafkas tugayının 1.bölüyü Şahveren'in destesini iptal etmek için Prişib (Göytepe) köyüne gönderildi.²⁴ 28 Ağustos'ta, 1. Kafkas alayı, Prişib'in 23.mil güney doğusundaki Bedelan ve Kızılavar köylerinin sakinlerini terki silah etmek için Boradigah köyünden hareket etmişlerdi.²⁵

20 RDAA ,f.195, l.3, d. 851, v. 14.

21 RDAA, f. 195, l.3, d.850 (общая переписка и разговоры), v. 2.

22 RDAA, f.918, l.2, d.10, v. 29.

23 *Age*, v. 29 a.ü.

24 RDAA, f.918, l.2, d.8 v. 170 (развод и оперсводки штабов 1-й Сводной Азербайджанской дивизии).

25 *Age*, v. 173.

Garyagin Kaza İnkılap Komitesi'nin 4 Eylül 1920'de verdiği bilgiye göre, 50 kişilik silahlı kuvvetle yerel milisler arasında savaş olmuş, aynı gün bey ve hanlardan oluşan Karabulak köyü kuşatılmış, Garyagin Ağdam yolu kapatılmıştır²⁶.

Azerbaycan Nişancı Tümeni 1. Alayı, 8 Eylül'de sabahleyin Lenkeran'ın güneyindeki köy halkının silahını ellerinden almak için yola çıktı. 2. Kafkas alayı, Komçii ilçesinde silahlı grupları aradan kaldırmaya başladı. Silahlı desteler güçlü direnç göstermekteydiler. Kırmızılardan üç kişi öldürülmüş, iki kişi yaralanmıştı. Grubun üyeleri İran sınırını geçmek zorunda kaldılar.²⁷

Ancak 9. Nişancı Alayının pozisyonları isyancılar tarafından oldukları mevkiden - Suparibax, Cami mahallesi ve Komçi Mahal'dan (Astara nehrinin 5.mil batısında) sıkıştırılarak çıkarılmışlardı. 9 Eylül'de 9. Nişancı alayı tekrar saldırıya geçti.²⁸

Kafkas Ordusu Komutanlığından 2. Kafkas Nişancı Tümeninin Komutanına 22 Kasım 1922'de verilen emire göre, Zangezür'un Sofyan Hanlık bölgesinde silahlı deste derhal mahvedilmeliydi.²⁹ Tümen karargahının operasyon kısmının Kafkasya'daki tümen karargahına gönderdiği 13 Kasım 1922 tarihli bilgiye göre alaylı silahlı kuvvetlerinin 150 daimi üyesi vardır. Fakat gerekirse bu rakamın 300'e ulaşabileceği belirtilmekteydi.³⁰

Transkafkasya Acil Durum Komitesi'nin Kafkas Ordusu karargâhına gönderdiği 4 Kasım 1922 tarihli karara göre, "soygunun kaldırılması" Transkafkasya Acil Durum Komitesince yapılması planlanmıştı. Bu nedenle, Elahidde Kafkas Ordusu Karargahının "haydutluk"la mücadele için tahsis ettiği birlik ve birimler hakkında acil bilgi vermesi gerekiyordu.³¹

29 Ekim'de Nehrem istasyonuna gönderilen 25 askerden oluşan istihbarat birimi, Nahçıvan kentinden 10 mil güneyde Kızıl Veng köyünde 15 kişilik silahlı grupla karşılaşmış, deste üyeleri teslim olmayı reddederek, ateş açmışlar. İstihbarat tugayının komutanı Uhayev öldürülmüş, silahlı deste ortadan kaybolmuştu.³² Aynı zamanda, Jabrayil'in 20 mil batısındaki Qazanzemi, Maşannı ve Tumaslı

26 *Age.*, v. 190.

27 RDAA, f.918, l.2, d. 8, v. 198.

28 *Age.*, v. 203.

29 RDAA, f.25873, l.1, d. 1075, v. 267.

30 *Age.*, v. 268.

31 *Age.*, v. 73.

32 *Age.*, v. 260.

köylerinin sakinleri, yiyecek vergisi tahsilatına karşı ayaklanmış ve Alaylı (bazı kaynaklara göre Alar) kabilesi de onlara yardım etmiştir.

İsyanı bastırmak için 21 Ekim'de Garyagin'den 70 tüfekçi ve 6 makineli tüfekten oluşan deste Hanlık köyüne yönelmiş, buradan ayın 24'ünde grubun bir kısmı kuzeye-Padar köyüne ve daha sonra Başarat köyüne yönelirken, geri kalanlar Hanlık-Veyselli yöresini kontrol altına almışlar.

Maşannı ve Kazanzemi köyünde ateş açtıktan sonra, 9 kişi kayıp veren isyancılar Tumaslı köyüne çekilmişler. Sonunda, isyancılar Araz Nehri'nden İran'a geçtiler. 120 isyancı ele geçirildi.³³ 30 Ekim'de 25 kişilik süvari birlik Kerhulu-Karadere'deki (Jabrayil'in 10.mil doğusunda) at arabalarını koruyan askerlere saldırmışlar.

Bilesuvar-Şirinsu-Ediş ilçesinde, üç makineli tüfek ve mermisiz bir hafif topu olan Şahseven'lerin Hacibeyli yöresinden olan 1200 kişi defalarca Veli Bey, Bahram Han ve diğer birkaç han ve beyin liderliği ile saldırıya geçmişler.³⁴

Necefkulu Han'ın ve ona birleşen kardeşi Gulam Bey'in destesi (1200 atlı ve yaya), İran'ın Lengan-Gareni sınır bölgesinde faaliyetini güçlendiren 10 kişilik grupla her gün silah ve mermi ele geçirmek için sınır muhafızlarına saldırmışlar. Tüm saldırıların karşısına geçilse de Kasım ayının 14'de 50 kişilik deste Marayurd sınır muntakasına saldırarak beş sınır muhafızını esir almışlar. 15 Kasım'da askerler muntakayı geri aldılar, 15 Kasım'dan 16'na geçen gece 100 kişi tekrar postayı alarak, 8 sınır muhafızını esir almışlar.³⁵

Ahmed han Resulov'un 180 kişilik takımı Minever-Nemin ilçesindeki yollarda pusu kurarak sınır muhafızlarına ve postalara baskın yaptılar.³⁶ Bir silahlı çete, Gence kentindeki Alabaşlı istasyonundan 3 mil uzaklıkta hükümet muhafızlarına ateş etmeye başladı.³⁷ İsyancılara karşı mücadele için askeri kuvvet ve onları taşımak için özel bir taşıt ayrılmıştı.³⁸

EKO (Elahidde Kafkas Ordusu) operasyon şubesinin 13-20 Eylül 1922'de verdiği bilgiye göre 12 Eylül'de ikinci Nişancı tümeninin 4. alayı Agdam'dan 12 mil

33 *Age*, v. 264 a.ü.

34 *Age*, v. 264 a.ü.

35 *Age*, v. 264 a.ü.

36 *Age*, v. 265.

37 *Age*, v. 344.

38 *Age*, v. 345.

kuzeyde Maksutlu köyü yöresinde Esedulla Bey'in takımını kuşatmış, bu zaman onlardan biri ölmüş, 12 kişi yaralanmıştır.³⁹

6 Şubat 1922'de Şamhor (şimdi Şemkir) kaza komiseri, kazadaki siyasi durumun karmaşık olduğunu ve Şamkir Nehri üzerindeki köprüye saldırı beklendiğini bildirdi. Elahidde Kafkas Ordusu Komutanı, bununla ilgili olarak kaza komiserinin emrine ek askeri kuvvetlerin gönderilmesini emretti.⁴⁰

Ekim 1922'de, Jabrayil ilçesinde Başarat ve Muganlı köylerinde Sovyet silahlı kuvvetleri ve isyancılar arasında silahlı çatışma olmuş, 150 isyancı ele geçirilmiştir. Yine aynı zamanlarda Araz kıyısında Horadiz yakınında kaçaklarla güçlü silahlı çatışma ortaya çıkmıştır.⁴¹

24 Ekim'de sınır muhafızları, yerel milislerle Jabrail'den 28 metre uzaklıktaki Padar köyüne girdikten sonra isyancıları kuşatmak için Başarat köyüne gittiler. Kazan-Zanlı ve Tumasli köyleri yanında yaklaşık 400 kişiden oluşan isyancılarla çatışmada 10-18 kişi öldürülmüş ve diğer isyancılar Araz'ın sağ tarafına geçmek zorunda kalmışlar.⁴²

26 Haziran 1922 tarihinde, Transkafkasya Federasyonu Birliğinin toplantısında, Zangezur'da "haydutlukla" mücadele konusu tartışılmış ve bu bölgedeki "haydutluğun" kaldırılması için EKO Askeri İnkılap Konseyi'ne başvurulmasına karar verilmiştir.⁴³

Esad Bey'in ordusunun aktivitesi Zangezur'da yaz mevsiminin gelmesiyle bir az da yükselmiş, hükümetin zayıflığını kullanarak Nahçıvan kazasında özgürce dolaşmakta, neredeyse Nahçıvan-Zangezur yolu arasındaki ilişkiyi kesmişti.⁴⁴

EKO'nun geçici komutanı Pugaçov'un, Askeri Devrim Konseyi üyesinin ve Genelkurmay Başkan Yardımcısının Elahidde Kafkas Ordusu Komutanlığı'nın tabeciliyindeki kısımlara gönderdikleri 10 Eylül 1921 tarihli kararnamede, ordunun kontrolü altındaki arazide "haydutluğun" güçlenerek Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinde sosyalizm kuruculuğu için tehlikeye dönüştüğü not edilmekte, "haydutluğun" a karşı kesin mücadele yürütmek için bölge arazisi özel birimlere

39 *Age.*, v. 14.

40 *Age.*, v. 23.

41 *Age.*, v. 28.

42 RDAA, f.25873, l.1, d. 1082, v. 30.

43 RDAA, f.25873, l.1, d. 1082, v. 52.

44 *Age.*, v. 53-54.

bölünerek, her bölümde özel silahlı birliklerin örgütlenmesi emri verilmiştir. İsyancılarla mücadele yürütmeğin yanısıra, halkın içerisinde “anti inkılapçı unsurların”, “haydut yardımcıları”nın, kaçakların ve onları saklayanların tespit edilerek hapsolunması konusunda işlerin yapılması da emredilmişti.⁴⁵

Kirov, Garayev, Musabeyov ve Sviridov'dan oluşan istişarede, Sovyet birliklerinin anti inkılapçıları izlerken İran topraklarına bile girmekten çekinmemeleri gerektiğine karar verilmiştir.⁴⁶

EKO Askeri Devrim Konseyi'ne 25/07/1922 tarihli raporuna göre, Azerbaycan SSC'sinin sınır bölgesi, özellikle de Lenkeran kazası Ahmed Resulov'un, Necefkulu Han ve Memmed Esad'ın liderliği altındaki çeşitli Şahseven beyleri, hanların silahlı çetelerinin acımasız saldırılarına uğruyorlar.

Onları hareketleri o kadar organize edilmiş ve cesur ki, sınır bölgesinin direncini kolayca kırıyorlar ve sınırların çok ötesindeki ilçelere girerek, büyük hasarlara sebep oluyorlar.⁴⁷

Kürdistan Yönetim Kurulu Komitesi Başkanı Haso Sultanov, küçük askeri gücü ile Basarkeçer'e gelerek, 100 kişilik süvariden yardımcı olmalarını istiyor. H.Sultanov, bu bölgenin sakinlerinin Sovyet yetkililerine karşı direniş gösterdiklerini ve onu tanımadıklarını, yaklaşık 200 köyün nüfusunun şimdiye kadar silahsızlanmadığını ve bütün sakinlerin tapanca ve tüfeklerle silahlandığı ihbarında bulunuyor.⁴⁸

Edinen istihbarat bilgilerine göre 1921'de Kızıl Ordu'ya karşı operasyon yürüten Sultan Bey Sultanov, yeniden grup oluşturmuş, üyeleri acelece Şuşa ve etrafından silah ve patron almışlar. Sultanov'un Karargahı Şuşa'dan 3 mil uzaklıkta Çuşman'da bulunuyordu.⁴⁹

İstihbarat Ofisinin Elahidde Kafkas Ordusu Genelkurmay Başkanı'na sunduğu 08/03/1922 tarihli tebliğinde, “haydutların” örgütlü kuvvetlerini aktif olarak sürdürdüğü ve aktif eylemlerin hala Hacibeyli kabilesinin üyeleri tarafından gözlemlendiği belirtilmektedir. Bilgiye göre, sınır bölgesinde 1 Mart 1922'de 5700 adet süngü ve kılıç, 14 makineli tüfek ve 5 adet top olan 13 silahlı deste mevcuttu.

45 *Age*, v. 88.

46 *Age*, v. 88.

47 RDAA, f. 25873, l.1, d. 1082, v. 123.

48 *Age*, v. 132.

49 *Age*, v. 139, 139 a.ü.

Yerel nüfusun sayesinde grupların sayısının ve üyeliğinin artabileceği de gözönünde tutulmalıdır.

Raporun yazarlarına göre, yerel İranlı yetkililerin bu grupların faaliyetlerini engellememesinin nedeni, hem yeterince güçlerinin olmaması, hem de sınır muhafızası yerini tutan bu gruplarının varlığına ilgi duymaları idi.⁵⁰

Elahidde Kafkas Ordusu komutanı Gekker'in, Genelkurmay Başkanları Eliava ve Pugaçov'un, Azerb. SSCB'nin Askeri Devrim Konseyi'ne 10.08.1921 tarihli başvurusuda, son dönemlerde İran arazisinde silahlı kuvvetlerin Azerbaycan SSC arazisine sürekli olarak baskınların yapılması belirtilmektedir. Askeri birimler savunma pozisyonlarına sahip olsa da, olumlu bir sonuç yoktur.⁵¹

Kafkas Kolordusu Komutanı Todorski (Todorovic), ordu komiseri Sviridov ve Genelkurmay Başkanı Voronkov'dan EKO komutanına 30/08/1921 tarihli raporuna göre, Necefkulu Han, Şahveran Han, Ata Han ve diğerlerinin liderlik ettiği birimler Lankaran sınır şeridini, Vaşarrud ve Tengerud nehirleri arasındaki alanı işgal etmişler. Onlar, Zuvand ve Vaga Pensar bölgelerini de ele geçirmeyi amaçlıyorlar. Aynı zamanda, İran Astara'sında bulunan Reşid Hanın destesi Azerbaycan SSC Astara'sını da tutmalıydı.⁵²

Böylece, Rusya Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerin incelenmesi sonucunda şu kanaate varıyoruz ki, Bakü 27-28 Nisan 1920'de Sovyet birlikleri tarafından işgal edilmesine rağmen, Azerbaycan halkı uzun süre direnç yapmıştır. Mayıs-Haziran 1920'de Gence, Karabağ ve Şeki-Zagatala'da sonraki dönemde – 1922 – yılının sonunadek Azerbaycan askerlerinin esas rol oynadığı güçlü isyanlar ortaya çıkmıştır.

İsyanlar acımasızcasına bastırıldığından, kitlesel cezalar uygulandığından daha ziyade örgütlü direnişi sürdürmek için ciddi askeri güçler yoktu. Daha sonra, direnç-isyanlar farklı farklı alanlarda nispeten küçük grupların ortaya çıkmasıyla devam etti.

50 *Age.*, v. 139.

51 *Age.*, v. 158.

52 *Age.*, s. 164-165.

Kaynaklar

“Azadlık” gazetesi, 26.06.1991.

“Kommunist” gazetesi (Rusça). 23.06.1920.

Gence Tarixi Oçerk, Bakü 1994.

Nezirli, Ş., *Cumhuriyyət Gneralları*, Bakü 1995.

Süleymanov, M., *Azərbaycan Ordusu (1918-1920)*, Herbi Neşriyyat, Bakü 1998.

Rusiya Devlet Askeri Arşivi (Rossiyskiy Qosudarstvenniy Voyenniy Arxiv), f. 25846, l. 1, d. 1.

RDAA, f.7940, l.2, d.5.

RDAA, f. 7940, l.2, d. 80.

RDAA, f.195, l.3, d. 521.

RDAA, f.195, l.3, d. 850 (obşaya perepiska i razqovori).

RDAA, f.195, l.3, d. 851.

RDAA, f.195, l.3, d. 928.

RDAA, f.918, l.2, d. 8 (razvod i opersbodki ştabov 1-y Svodnoy Azejbaydjanskoy divizii).

RDAA, f.918, l.2, d.10.

RDAA, f.25873, l.1, d. 18.

RDAA, f.25873, l.1, d. 822.

RDAA, f.25873, l.1, d.1075.

RDAA, f.25873, l.1, d.1082.

